

Други светски рат 75 година касније,
Зборник радова, I–II, ур. Далибор Денда,
Бојан Б. Димитријевић, Дмитар Тасић,
Институт за стратегијска истраживања,
Институт за новију историју Србије,
Институт за савремену историју,
Универзитет у Бањој Луци, Београд,
Бања Лука, 2021, 480 + 432 стр.

У 2021. години појавио се тематски Зборник радова под називом *Други светски рат 75 година касније*, посвећен јубиларној 75-годишњици завршетка Другог светског рата. Штампан је у тиражу од 300 примерака, као репрезентативно дело водећих историјских института у Србији (Института за стратегијска истраживања, Института за новију историју Србије, Института за савремену историју) и Универзитета у Бањој Луци. Чињеница је да феномен Другог светског рата и даље привлачи велику пажњу светске академске заједнице и да представља непресушан извор инспирације и водећу тему многим истраживачима. Захваљујући радовима објављеним на страницама овог зборника, учињен је велики допринос овој важној теми у области историјских истраживања. Његовим публиковањем омогућено је расветљавање и пружање осврта из различитих углова на овај трауматичан догађај, као и представљање различитих погледа, тумачења и чи-

њеница утемељених на новим истраживањима и изворима. У двотомном издању ове публикације, на преко 900 страна презентовано је 38 радова научних радника из земље и иностранства (Србије, Аустрије, БиХ, Русије, Немачке, Украјине, Бугарске, Пољске, Мађарске и Словеније). Највећи број радова фокусиран је на специфичне аспекте југословенског учешћа у Другом светском рату (дипломатија, војне операције, окупација, сарадња, отпор, геноцид, насиље, култура сећања). Радови су подељени у седам тематских целина у два тома.

Прву тематску целину, под насловом *На путу ка светском сукобу* (стр. 25–198), чине чланци који се баве војном и политичком ситуацијом у ширем региону Балкана непосредно пре почетка рата, као и догађајима и процесима који су довели до уласка Југославије у рат. Седам чланака, како домаћих, тако и страних аутора, бави се различитим питањима. О југословенским односима са суседима говори рад др Срђана Мићића

„Југославија, неутралност Балкана или ратни конфликт, септембар 1939 – фебруар 1940” (стр. 25–54), у коме је анализирана југословенска спољна политика на Балканском полуострву од избијања Другог светског рата до последњег заседања Сталног савета Балканске антанте, затим рад мср. Милоша Жикића „Грчко-италијански рат и југословенске војне активности 1940. године” (стр. 56–76), у коме је, на основу архивских и објављених извора, приказан утицај Грчко-италијанског рата на југословенске војне активности, као и рад др Владимира Цветковића „Југословенско/српско-румунски односи током 1941. године” (стр. 113–141), који закључује да 1941. година представља годину искушења за билатералне односе земаља. Питањем обавештајне делатности, на основу доступних архивских извора и историографије, баве се чланци др Алексеја Тимофејева „Обавештајна мрежа НКВД/НКГБ у Краљевини Југославији уочи и за време Другог светског рата” (стр. 77–112), који настоји да представи рад одређених обавештајних група у оквиру руске емиграције које су деловале у Београду у Краљевини Југославији уочи и за време Другог светског рата, као и рад др Далибора Денде под насловом „Обавештајна сарадња Краљевине Југославије са западним савезницима (1939–1941)” (стр. 97–112), у коме је аутор указао на мање познате детаље о оба-

вештајној сарадњи Краљевине Југославије са савезницима до Априлског рата 1941. године, посебно апострофирајући активности југословенског војног изасланика у Берлину пуковника Владимира Ваухника. Питањем и значајем 27. марта, његовом пропагандном употребом у Америци, као и супротстављеним гледиштима у тумачењу и употреби овог датума, бавила се др Весна Ђикановић у раду „Између симболике, идеологије и политике – 27. март у политичком животу југословенске емиграције у САД током Другог светског рата” (стр. 143–171). Међу врсним радовима домаћих аутора нашао се и рад руског историчара Сергеја Анатољовича Фаљка који се фокусирао на проучавање историографије о војноинструкторским мисијама под називом „Проучавање историографије о раду војно-инструкторских мисија водећих европских земаља и САД у међуратном периоду (1918–1939)”, (стр. 173–198).

Другу тематску целину Зборника чини шест радова груписаних у поглавље под називом *Рат и дипломатија* (стр. 201–336). Овај сегмент обрађује широки спектар тема. Совјетским погледом на последице југословенског војног слома током Априлског рата и организовањем оружаног отпора против немачке окупације у Србији бавио се професор др Александар Животић у раду „СССР и питање организовања оружаног отпора

немачкој окупацији Србије 1941” (стр. 201–237). Користећи документацију, највећим делом из непознатих извора совјетске провенијенције, аутор је настојао да укаже на постојање различитих совјетских активности које су се реализовале путем војнодипломатских, обавештајних органа и органа Коминтерне чији се утицај испољавао преко илегалне мреже КПЈ. Професор др Арпад Хорњак анализирао је српско-мађарске односе и факторе који су утицали на њихове билатералне односе током Другог светског рата, искључиво користећи мађарске изворе за проучавање овог питања у раду „*Мађарска спољна политика и окупирана Србија у Другом светском рату*” (стр. 239–261). Предмет анализе аутора мср. Бориса Томанића у раду „*Сарадња равногорског покрета са бугарским организацијама и појединцима*” (стр. 261–283) јесу везе четничког покрета Драже Михаиловића са бугарским појединцима, војним и политичким организацијама праћене и диктиране из више центара. Рад је настао на основу архивске грађе српских и бугарских архива, објављених извора и литературе. Истом опусу радова припада и рад др Милана Терзића „*Југословенска краљевска влада и Покрет Драже Михаиловића: Компромиси према партизанском покрету 1943–1944.*” (стр. 285–300), у коме аутор настоји да укаже на тежњу ка стварању компромиса између југосло-

венске краљевске владе, четничког и партизанског покрета у завршној фази рата који је настао као производ њихове неповољне војне и политичке ситуације. Поглавље се завршава радовима два страна аутора – бугарског професора др Бојана Жекова, који се фокусирао на неуспеле бугарске покушаје склапања примирја са савезницима крајем Другог светског рата у раду „*Bulgaria and the Allies 1943–1944, The failed attempt for an armistice*” (стр. 301–316), и пољског аутора др Дариуша Мишевског „*The Polish Government in exile plan to establish a sustainable system of peace and security in Central Europe 1939/1945*” (стр. 317–336), чији се предмет истраживања базирао на плановима пољске владе у егзилу за стварање одрживог система безбедности у Источној и Централној Европи.

Трећа тематска целина Зборника под називом *Окупација и колаборација* (стр. 339–478) садржи такође шест ауторских радова и посвећена је окупацији и колаборацији. Радови из овог одељка доминантно се баве српским искуством ових појава. Истовремено покривају и пропагандни аспект као и потешкоће и изазове који су се јављали приликом регрутовања балканског становништва у СС јединице. У чланку аутора др Радосава Туцовића „*Организација и развој полиције нацистичке Немачке у окупираној Србији (1941–1944)*”

(стр. 339–365), који је настао на необјављеној грађи домаћих и страних архива, као и домаћој и страниој литератури, разматра се развој и структурална организација разноврсних облика окупационих полицијских формација нацистичке Немачке у окупираној Србији. У наредном чланку, под називом „Организација граничне службе у окупираној Србији у Другом светском рату” (стр. 367–384) др Небојше Стамболије, који је настао на основу одговарајуће литературе и архивске грађе Војног архива, Архива Југославије и Историјског архива Београда, систематски је анализиран рад свих формација које су вршиле граничну службу у окупираној Србији за време Другог светског рата. О сродној проблематици наставља да пише и др Александар Стојановић у свом раду „Градација колаборације: Различити облици и интензитет сарадње са окупатором у Србији 1941–1944.” (стр. 385–405) који настоји да представи и анализира случајеве градацијске сарадње са окупатором у Србији. Резултате сопствених истраживања у раду аутор заснива на примарним историјским изворима и научној историографији. О великом уделу Одељења државне пропаганде председништва Министарског савета и његовој значајној улози у креирању политике колаборационистичких власти, путем различитих сегмената кинематографске

делатности и специфичних пропагандних садржаја, пише др Маријана Мраовић у чланку „Кинематографска делатност као облик пропаганде Недићеве владе у окупираној Србији 1941–1944. године” (407–432). Кроз чланак специфичног наслова „Дођите да лочете српску крв, хијене америчке!” Савезничко бомбардовање Србије 1943–1944. и пропаганда колаборационистичке штампе” (стр. 433–451), др Милош Тимотијевић је указао на страдања цивила и разарање градова током савезничког бомбардовања Србије за време немачке окупације које је довело до снажне антизападне пропаганде колаборационистичке владе Милана Недића. Аутор у први план истиче ставове колаборационистичке штампе која је непрекидно апострофирала Британце као нападача, док је Американце ретко помињала, упркос чињеници да је њихова авијација највише бомбардовала градове у окупираној Србији. Последњи рад ове тематске целине којим се завршава први том публикације је припада руском аутору др Дмитрију Алексејевичу Фролову „Проблеми адаптације и специфичности немачког доживљаја добровољаца са Балкана у СС јединицама” (стр. 453–478) у коме аутор потанко анализира све потешкоће и изазове који су постојали приликом регрутовања балканског становништва у СС јединице.

Други том Зборника почиње четвртом и највећом тематском целином под насловом „*Ратне операције и покрети отпора*” (стр. 13–181). Састоји се од осам радова, од којих су пет потписали страни аутори. Ова целина обрађује неколико различитих случајева војних операција на Источном и Балканском фронту. Поглавље започиње радом румунског аутора др Мануела Станескуа „*Romanian-German military relations during the campaign for the conquest of Odessa august/October 1941*” (стр. 13–27), који се бавио проучавањем еволуције немачко-румунских односа, од њихове сарадње на Источном фронту, са тежиштем на совјетској анексији Бесарабије и Буковине. Студиозном анализом совјетског опкољавања немачких снага током зиме 1943. године, уз коришћење богате архивске грађе руских архива, бавили су се у коауторском раду „*Окружење немачких трупа у рејону Касторног и Горшченог у зиму 1943. године. Почетна фаза формирања линије фронта код Курска*” (стр. 29–61), др Валериј Николаевич Замулин и Виктор Валерјевич Замулин. Словеначки историчар др Блаж Торкар је у чланку под насловом „*German anti-guerrilla operations against Slovenian partisans the Battle of the mountain of Rdeči Rob (20–22. august 1944)*” (стр. 63–78) настајао да анализира и укаже на тешке борбе словеначке партизанске бригаде „Симон Грегорчић” са немачким првим ба-

таљоном које су се водиле крајем августа 1944. године на подручју Рдечега Роба, а током којих је словеначка бригада претрпела велике губитке. Рад домаћег аутора др Радета Ристановића „*Урбана герила – пример комунистичког и равногорског покрета отпора у Београду 1941–1944*” (стр. 79–105) фокусиран је на анализу свих фактора, модела и капацитета партизанског и равногорског покрета који су представљали главни предуслов и омогућили њихов рад и деловање у условима окупираног града. Своја сазнања аутор темељи на богатој архивској документацији. Расветљавањем завршних операција у Југославији на просторима Сремског фронта и његовим пробојем, 12. и 13. априла 1945. године, као и реорганизацијом Народно-ослободилачке војске, од партизанског покрета у регуларну војску – Југословенску армију, опремљену савременим наоружањем и борбеном техником, бавио се пуковник др Слободан Ђукић. Његов ауторски чланак под именом „*Сремски фронт 1944–1945. године*” (стр. 107–123) настао је као продукт опсежних истраживања грађе Војног архива у Београду. О заузимању Беча, тзв. друге престонице Трећег рајха од стране јединица Другог украјинског фронта, априла 1945, и његовој неуспелој одбрани, уз жртве од 18 000 погинулих и преко 50 000 рањених, пише аустријски бригадни генерал др Марио Кри-

стијан Ортнер у раду „*The Vienna offensive, April 1945*” (стр. 125–142). Иначе, у совјетској историографији ова офанзива је позната под називом Бечка офанзива односно Бечка операција. Детаљном анализом уништавања југословенских војноиндустријских капацитета током Другог светског рата, на основу архивске грађе похрањене пре свега у Војном архиву и Архиву Југославије, бавио се историчар др Марко Милетић у истоименом раду (стр. 143–163). Милетић је покушао да укаже на рефлексије тих губитака, односно њихов одраз на завршне војне операције вођене на југословенском простору. У последњем чланку четврте тематске целине, немачка поручница мастер Хелене Хелт је скренула пажњу на „*Завршетак Другог светског рата у Потсдаму*” који сматра процесом. Истовремено се бавила компаративном анализом британског напада из ваздуха на Потсдам и совјетског са копна, који су се дешавали истовремено, као и преиспитивањем одлуке о непроглашавању Потсдама 1945. године за „отворени град”.

Пету тематску целину под називом *Личности* (стр. 185–273) чине четири чланака посвећена неколицини живописних и сложених личности из партизанског покрета, као и припадницима полицијског апарата српског квислиншког режима. Најистакнутији међу њима био је Милован Ђилас. Први рад у овој целини, аутора

др Наташе Милићевић „*Између колаборационизма и патриотизма: Комесар Дарко Петровић 1941–1944*” (стр. 185–205) бави се животом и радом једног колаборационисте у Србији који се налазио на челу Комесаријата за цене и наднице, установе од велике важности, како за немачке, тако и за српске привредне интересе. Захваљујући ауторкиним анализама и истраживањима, дошло се до нових података и чињеница помоћу којих је омогућена реконструкција слике о сарадњи са окупатором кроз лик и дело појединца, блиског сарадника Димитрија Љотића.

Велика „провала” комунистичке организације и партизанске акције у Шапцу и његовој околини 1941. и 1942. године од стране немачких војних снага и колаборационистичке управе и издаја у партизанским редовима тема је рада др Сање Петровић Теодосијевић „*Ко је био Милисав Борђошки, Велика провала комунистичке организације и партизанке акције у Шапцу и околини јануара 1942. године*” (стр. 207–229). Ауторка је овим радом покушала да расветли полицијски досије још једног квислинга, наводно бившег партизана тзв. Милисав Борђошког, одговорног за „откуцавање” немачкој полицији скоро три стотине имена особа блиских КПЈ, скојевској организацији и партизанском одреду, као и идентитет особе која се крила иза лажног имена Милисав Борђошког. Исто-

времено, и ауторка др Ена Мирковић се у раду под називом „Полиција-сарадници НОП-а у окупираном Београду за време Другог светског рата” (стр. 233–255) бави објективном анализом активности и доприноса полицајаца сарадника НОП-а комунистичком покрету у Београду, као и њиховим различитим нивоима сарадње који су текли од врбовања стражара у затворима до сарадње са полицијским агентима. Последњи рад у овој тематској целини је чланак др Александра В. Милетића „Политички шеф војне мисије Милован Ђилас у СССР-у 1944. ” (стр. 257–273), кроз који је аутор настојао да анализира индивидуални допринос историјских личности у спровођењу првих корака тзв. војне или ратне дипломатије нове југословенске државе за време Другог светског рата. Једна од њих је био управо Милован Ђилас, неформални шеф војне мисије у СССР-у 1944. године, чија се улога показала као добар пример важности деловања поверљивих људи у преломним историјским ситуацијама.

Последње две тематске целине Зборника су и најмање. Шесту, под насловом *После рата* (стр. 277–365), чине четири рада која обрађују питања односа и праксе КПЈ у вези са одузимањем имовине припадника окупационих снага и њихових сарадника, избегличким питањем у Босни и Херцеговини и југословенско-италијанским преговорима о питању

ослобађања осуђених током рата. О сплету међународних околности у којима се нашла Комунистичка партија Југославије крајем 1944. године и започињању процеса трансформације друштва кроз национализацију приватног капитала писао је др Александар Ракоњац у раду „Комунистичка партија Југославије, међународне околности и конфискација имовине окупатора и његових сарадника као мере револуционарног преображаја друштва (1944–1945)” (стр. 277–297). Знања до којих је дошао у овом раду аутор темељи на релевантној архивској грађи фондова Архива Југославије и адекватној литератури. Драженко Ђуровић настојао је да својим радом „Револуционарна власт и избегличко питање у Босни и Херцеговини 1945–1946. године” (стр. 299–315) укаже на многобројне факторе који су утицали на различит однос комунистичке партије Југославије према српском и муслиманском избеглиштву. Аутор је студиозном анализом покушао да образложи поступке народне власти који су указивали да се решавање избегличког питања искључиво налазило у служби ширег идеолошко-политичког концепта националног уједначавања, односно изградње југословенске националне федерације. Пуковник др Миљан Милкић се у свом чланку „Југословенско-италијански преговори о ослобађању лица осуђених током Другог светског рата”

(стр. 317–337) бавио анализом процеса дипломатског преговарања, између југословенских и италијанских представника који је имао за последицу потписивање реципрочног Указа о помиловању осуђених лица. Реконструкција колонизације породица демобилисаних бораца у Војводини, као и целокупна проблематика која је искрсла том приликом представља тему рада ауторке др Иване Добривојевић Томић у чланку под називом „У потрази за бољом будућношћу. Насељавање колоништа у Војводини у првим годинама након Другог светског рата” (стр. 339–361).

Последње поглавље Зборника под називом *Историографија и култура сећања* (стр. 365–431) обухвата три рада. Ауторка др Татјана Милошевић својим радом „Геноцид Независне Државе Хрватске над српским народом у истраживањима Војноисторијског института” (стр. 365–383) покушава да скрене пажњу на ову комплексну тему, дуго година запустену у југословенској историографији и да допринесе расветљавању злочина и геноцида почињених над српским становништвом током Другог светског рата. Анализирајући велики број радова објављених у ВИГ-у, посвећених геноциду, ауторка настоји да сачува од заборавља једно тамно поглавље историје о коме се дуго ћутало ради мира и очувања равнотеже југословенске федерације. У претпоследњем коауторском ра-

ду „Дранси и Старо Сајмиште: За што и како треба учити о Холокаусту у 21. веку?” (стр. 383–407), другог тома Зборника, др Невена Даковић и др Александра Колаковић анализирају и компарирају два логор – Дранси и Старо Сајмиште. Ауторке се баве путевима меморијализације, политиком сећања у две државе, измењеном улогом медијатизованог сећања од аналогних до дигиталних медија. Посебна пажња посвећена је модалитетима едукације о Холокаусту кроз школску наставу, али и неформалне путеве стицања знања на основу филмова, уметности и фикције као начина конструисања сећања у памћењу будућних генерација. Последњи рад у Зборнику је чланак др Милане Живановић „Сећање на учешће Руса у покрету отпора и ослободилачким операцијама у Југославији” (стр. 409–431), посвећен изучавању промена у југословенској култури сећања на деловање и улогу припадника руског народа – руских емиграната у борбама против окупатора и бораца Црвене армије у војним операцијама 1944–1945. године.

У овом тематском зборнику аутори радова из десет земаља су кроз тридесет и осам радова изнели нове чињенице, тумачења и обиље нових релевантних података који се односе на Други светски рат. Захваљујући резултатима својих истраживања пружили су велики допринос академској заједници, али и широј јавности, како

би се боље разумео глобални ратни сукоб као кључни период наше новије историје. Истовремено су допринели и огољавању неких стереотипа везаних за историјску науку, који су присутни у широј јавности. Упркос временској дистанци од седам и по деценија од

завршетка Другог светског рата, његови исходи и сећања и данас настављају да обликују нашу стварност и често подсећају на све нехумане и мрачне стране које човечанство може да изнедри.

Др Татјана Милошевић